

ДИДАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМ НАВЧАННЯ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Барановська О.В., кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії дидактики
Інституту педагогіки АПН України

На момент переходу до третього ступеня освіти перед учнем постає важливе життєве завдання – вибір профілю свого подальшого навчання. Його конструктивне вирішення свідчить про наявність в учня-старшокласника здатностей і готовності до усвідомленого, осмисленого і відповідального життєвого вибору. З іншого боку, профільна школа повинна максимально забезпечити якість навчання, допомогти учневі зміцнити свою впевненість у власному виборі, отримати основні загальні відомості про вибраний профіль, його реалізацію в житті.

В даних умовах великої ваги набувають ті форми навчання в профільній школі, які найбільше відповідають завданням даного профілю. Зважаючи на те, що домінуючою формою навчання в загальноосвітній школі залишається урок, на третьому ступені освіти цього замало для реалізації більш глобальних завдань.

Згідно зі статтею 13 Закону України "Про загальну середню освіту" та частиною 24 Положення про загальноосвітній навчальний заклад навчально-виховний процес у загальноосвітніх навчальних закладах відбувається за груповою та індивідуальною формами навчання, положення про які затверджує Міністерство освіти і науки України. Охочим надають право і створюють умови для прискореного закінчення школи, складання іспитів екстерном. Навчально-виховний процес відбувається за різними формами: у вигляді уроків, лекцій, лабораторно-практичних та семінарських занять, диспутів, навчально-виробничих екскурсій тощо. У гімназії, ліцеї, колеґіумі, спеціалізованій школі (класі) навчально-виховну роботу поєднують із науково-методичною, науково-дослідною та експериментальною; поряд із традиційними методами і формами використовують інноваційні технології навчання.

Існують також інші навчальні заклади системи загальної середньої освіти, в яких використовуються інші форми роботи з учнями: позашкільний навчально-виховний заклад - навчальний заклад для виховання дітей і задоволення їхніх потреб у додатковій освіті за інтересами (науковими, технічними, художньо-естетичними, спортивними тощо); міжшкільний навчально-виробничий комбінат - навчальний заклад для забезпечення потреб учнів загальноосвітніх навчальних закладів у профорієнтаційній, допрофесійній, професійній підготовці.

Категорія «форма навчання» належить до основних у дидактиці, однак у тлумаченні її до цього часу немає повної єдності дослідників.

Значна частина дослідників-терміном «форма організації навчання» позначає класно-урочну та інші системи навчання, урок, екскурсію, семінар, практичні заняття, екзамени, заліки, а також фронтальну, групову, індивідуальну організацію навчання. Для певного упорядкування множини перерахованих об'єктів запропоновано різні підходи до їхньої диференціації.

Зміст категорії «форма навчання» в основному може бути розкритий через поняття «система навчання», «форма організації навчального процесу» і «форма навчальної роботи учнів на занятті». Розглянемо сутність кожного з цих понять.

Кожна система навчання визначає організацію ви-вчення змісту освіти в часі і просторі.

Така організація передбачає:

- розподіл навчального матеріалу за роками та протягом року;
- місце навчання; контингент учнів;
- обсяг навчальних завдань залежно від вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- засоби навчання; пріоритетні форми навчальних занять;
- відповідну роль учителя в організації навчально-пізнавальної діяльності учнів тощо.

Система навчання характеризується певним набором компонентів, їх змістом і взаємозв'язками між ними. Педагогічній практиці відомі понад тридцять систем навчання: белл – ланкастерська система взаємного навчання (Ендрю Белл та Джозеф Ланкастер, сутність її в тому, що через гостру нестачу вчителів один вчитель навчає 200 – 300 учнів різного віку); мангеймська форма вибіркового навчання (суть її полягає в тому, що учнів, залежно від їх здібностей та успішності, розподіляли по класах на слабких, середніх і сильних, Йозеф – Антон Зіккінгер); дальтон – план (заснований у 1903 році в американському місті Дальтоні вчителькою Оленою Паркхерст. Ця система ґрунтується на забезпеченні кожного учня можливістю працювати індивідуально, згідно зі своїм темпом); бригадно – лабораторна форма навчання (у другій половині 20-х років ХХ ст. дещо змінений Дальтон – план був використаний в організації бригадно – лабораторної форми навчання, яка поєднувала колективну роботу бригади (частини класу) з індивідуальною роботою учнів); план Трампа (у ХХ ст. у США виникла форма навчання "план Трампа", розрахована на максимальну індивідуалізацію навчального процесу на основі використання технічних засобів, поєднання індивідуального навчання з колективною роботою учнів. Для цього 40% навчального часу учні проводять у великих групах (100 – 150 осіб), де читаються лекції з використанням

різних технічних засобів; 20% - у малих групах (10 – 15 осіб), де обговорюють лекційний матеріал, поглиблено вивчають окремі розділи, відпрацьовують уміння та навички, 40% - працюють індивідуально з використанням додаткової літератури та комп'ютерної техніки); комплексний метод навчання (виник на початку XX ст., започаткований педагогами швейцарцем Адольфом Фер'єром, бельгійцем Овідієм Декролі, німцем О.Шульцем. Його суть полягає в об'єднанні навчального матеріалу в теми – комплекси). Класно – урочна система використовується в багатьох країнах (зокрема в Україні), має багато позитивних особливостей: ґрунтується на закономірностях процесу засвоєння навчального матеріалу у невеликих обсягах, планомірно і послідовно з чергуванням різних видів розумової та фізичної діяльності. Вона забезпечує єдність системи навчання в масштабі всієї країни, що полегшує планування і складання програм з навчальних предметів. Її використання полегшує виховання в учнів колективізму, дає змогу використовувати фронтальні форми роботи.

Особливостями класно – урочної форми є:

- постійний склад учнів приблизно одного віку і рівня підготовки (клас);
- кожен клас працює відповідно до свого річного плану (планування навчання);
- навчальний процес здійснюється у вигляді окремих взаємопов'язаних елементів (уроків);
- кожний урок присвячується лише одному предметові (монізм);
- уроки постійно чергуються (розклад);
- керівна роль належить вчителю (педагогічне управління);
- застосовувати різні види і форми пізнавальної діяльності учнів (варіативність діяльності).

Крім того, сучасна дидактика визначає таку систему форм організації навчання: урок, семінар, диспут, дидактична гра, практичне заняття, екскурсія, домашні заняття.

Кожна з цих форм - навчальне заняття, що є обмеженою у часі і просторі ланкою навчального процесу з певною віковою групою учнів, які під керівництвом учителя розв'язують освітні, розвивальні і виховні завдання.

Суть кожної форми навчального заняття значною мірою визначається пріоритетними видами навчально-пізнавальної діяльності учнів чи їх поєднанням, а також характером керівництва цією діяльністю з боку вчителя. Важливими критеріями ви-значення конкретної форми заняття є рівень самостійності учнів, який вона передбачає, а також специфічність застосовуваних засобів навчання. Наприклад, семінар характеризується високим рівнем самостійності учнів на всіх етапах його підготовки і проведення, а основними видами діяльності школярів є робота над літературою, використання інших джерел інформації для виконання поставленого завдання, оформлення результатів самостійної роботи у вигляді конспекту, реферату, доповіді, тез; виступ з відповідним повідомленням на занятті, участь у дискусії, аналіз, рецензування виступів інших учнів тощо.

Інша складова змісту категорії «форма навчання» — форма навчальної діяльності учнів на занятті. Форма навчальної діяльності, здійснювана в умовах класно-урочної чи інших систем, що передбачають су-місне одночасне навчання групи учнів, передбачає харак-тер відношень, взаємодію між ними у процесі ді-яльності. Така взаємодія може мати колективний або індивідуальний характер. Відповідно розрізняються види діяльності учнів. Колективна форма навчальної діяльності передбачає наявність спільної мети, об'єднання зусиль учні; для її досягнення і як вищий ступінь такого об'єднання — розподіл функцій і обов'язків між учасниками діяльності, співробітництво, засноване на взаємодопомозі, у процесі діяльності, а також відповідальність кожного виконавця за результати праці перед колективом.

Індивідуальна форма не вимагає наявності спільної мети діяльності; кожен її учасник працює неза-лежно від інших відповідно до своїх навчальних можливостей у притаманному йому темпі. Результати його роботи не позначаються на результатах роботи інших.

Колективна форма діяльності може реалізовуватися й у фронтальній роботі, яка передбачає одночасне виконання спільного завдання всіма учнями класу.

Ще один різновид колективної форми навчально-пізнавальної діяльності учнів — робота в парах змінного складу. Суть її полягає в тому, що кожен учень працює по черзі з усіма учнями класу, виступаючи то в ролі вчителя, то в ролі учня.

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що форма навчання визначає спосіб організації навчання на різних його рівнях. Зміст цієї синтезуючої категорії складають всі розглянуті вище поняття. Водночас слід здійснювати диференціацію відповідно до рівнів сутності навчання, яким вони відповідають. Таких рівнів можна виділити три.

Сутність першого рівня охоплює всі явища, що стосуються навчання як педагогічного процесу в ці-лому. Названому рівню відповідають системи навчання.

Сутність другого рівня охоплює групу явищ, що стосуються відносно самостійної ланки навчального процесу— організації навчального заняття. Зокрема застосовуються такі форми: урок, лекція, семінар, навчально-практичне заняття, екскурсія, дидактична гра, залік, колоквіум, домашнє завдання.

Нарешті, сутність третього рівня характеризує навчальну діяльність учнів на занятті.

Отже, форма (лат. forma – зовнішній вигляд, обрис) організації навчання (організаційні форми) – це зовнішній вияв узгодженої діяльності учителя та учнів, яка здійснюється в певному порядку і режимі.

Протягом XX століття розпочалися активні пошуки шляхів удосконалення класно – урочної системи. Вони проводилися в двох напрямках: пошуку нових систем навчання і шляхів удосконалення, модифікації і модернізації класно – урочної системи згідно з новими вимогами суспільства і досягненням психолого – педагогічної науки.

Зміни в сучасній освіті, запровадження профільного навчання в старшій школі веде за собою зміни усталених форм викладання основних профільних дисциплін.

Виходячи з визначення профільного навчання, яке дане в Концепції профільного навчання в старшій школі це вид диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті, структурі та організації навчального процесу. Профільне навчання спрямоване на набуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти. Це потребує здійснення змін такої усталеної категорії як форма організації навчання.

За характером взаємодії суб'єктів профільного навчання в Концепції виділяються такі форми його організації.

Внутрішньошкільні:

- профільні класи в загальноосвітніх навчальних закладах;
- профільні групи в багатопрофільних загальноосвітніх навчальних закладах (передбачають профільну підготовку груп учнів у класах певного напрямку профілізації);
- профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами (здійснюється з метою задоволення індивідуальних запитів обдарованих учнів);
- динамічні профільні групи (в тому числі різновікові, створюються за бажанням учнів у профільних школах).

Зовнішні:

- міжшкільні профільні групи (організуються у навчально-виховному комплексі (НВК), опорній старшій школі з пришкільним інтернатом, профільній школі інтернатного типу, міжшкільному навчально-виробничому комбінаті (МНВК) за рахунок кооперації ресурсів і коштів закладів освіти, приватних осіб тощо);
- профільна школа інтернатного типу (здійснює загальну освіту і має на меті допрофесійну підготовку молоді з числа випускників основної школи);
- опорна старша школа(здійснює загальну освіту і має на меті допрофесійну підготовку молоді з числа випускників основної школи);
- навчально-виховний комплекс (НВК) (об'єднання освітніх, фінансових, інформаційних ресурсів навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації для задоволення допрофесійних і професійних запитів учнів);
- міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК) (навчальний заклад, який забезпечує потреби учнів загальноосвітніх навчальних закладів у профорієнтаційній, допрофесійній та професійній підготовці);
- загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих навчальних закладів (функціонують переважно на III-му ступені навчання і забезпечують загальноосвітню підготовку та профільну підготовку, яка відповідає професійній спеціалізації факультетів цих закладів і реалізується в основному його науково-педагогічними працівниками).

Досвід Росії. В Росії експеримент був початий 1 вересня 2003 року. Більше двохсот освітніх установ в десяти регіонах Росії почали пробувати різні моделі введення профільного навчання. Зараз декілька моделей вже склалося. Вони дозволяють таким, що вчиться вибирати власну, найцікавішу для себе освітню траєкторію на старшому ступені загальної освіти. Моделей - чотири.

Перша модель - відкриття різних однопрофільних шкіл старшого ступеня, тобто учні 10-11 класів готуються за єдиним для всіх профілем. Формуються навіть нові типи освітніх установ - окремі школи третього ступеня.

Другий варіант організації профільного навчання відрізняється тим, що в рамках однієї освітньої установи діють декілька профільних класів - наприклад, гуманітарний, інформаційно-технологічний, соціально-економічний, природно-научний і т.д. Ця модель почала складатися ще в 90-х рр.

Третя модель пропонує профільне навчання на основі індивідуальних учбових планів учнів. Четверта модель найбільш характерна для сільських освітніх установ. Учня пропонується вибрати учбовий курс не тільки в школі, але і за її межами. Іншими словами, учень здобуває освіту фактично в декількох учбових закладах, а частина курсів освоює дистанційно.

Отже, форми профільного навчання не вписуються в рамки класно-урочної системи. Але вже чверть століття назад, в період першої апробації профільного навчання, Володимир Дмитрович Шадріков організував заняття в так званих класах із змінним складом; в західних high schools поняття класу стає умовним, тому що у підлітка з'являється можливість вибирати курси, що цікавлять його, предмети і рівні їх вивчення в рамках мобільних груп, які формуються відповідно до цього вибору. Іншими словами, для реалізації індивідуальних запитів повинні бути вироблені організаційні форми, альтернативні класно-урочній системі. Хочеться запропонувати всім небайдужим до змін, що відбуваються в нашій школі, участь в

розробці проблеми сучасних форм профільного навчання. Які, на Вашу думку, нестандартні форми навчання можна застосовувати в профільній школі? Якщо вже є напрацьований досвід, ми будемо раді, якщо Ви представите його на цьому сайті. Пропонуємо всім бажаючим відповісти на запитання анкет № 1 та № 2, матеріали будуть використані для подальшого удосконалення навчального процесу в старшій школі. Запрошуємо до співробітництва!